

7-10

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VII. KÖTET. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
KELETI KÁROLY

FÖLÖTT.

JEKELFALUSSY JÓZSEF,

L. TAGTÓL.

(Olcstatott az 1893. évi április 24-én tartott összes ülésen.)

Ára 30 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1893.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT.

I. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Korponay János lev. tag fölött. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	Ára 10 kr.
II. Emlékbeszéd Dr. Suhayda János lev. tag fölött. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	» 10 kr.
III. Emlékbeszéd Morócz István lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	» 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Révész I. l. tag felett. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	» 20 kr.
V. Emlékbeszéd Brocca Pál külső tag felett. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	» 30 kr.
VI. Emlékbeszéd Asbóth Lajos lev. tag felett. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	» 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Ami Boué külső tag felett. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	» 10 kr.
VIII. Emlékbeszéd Fabritius Károly lev. tag felett. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	» 40 kr.
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	» 20 kr.
X. Emlékbeszéd Mihályi Károly l. tag felett. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	» 10 kr.

II. KÖTET.

I. Emlékbeszéd Molnár Aladár lev. tag felett. <i>Tanárky Gedeon</i> lev. tagtól	Ára 20 kr.
II. Emlékbeszéd Árkosi Benkő Dániel lev. tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	» 10 kr.
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	» 10 kr.
IV. Emlékbeszéd Charles Róbert Darwin k. tag felett. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	» 40 kr.
V. Emlékbeszéd Wöhler Frigyes k. tag felett. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	» 10 kr.
VI. Emlékbeszéd Érkövy Adolf rendes tag felett. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	» 10 kr.
VII. Emlékbeszéd Zsivora György felett. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	» 20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Dr. Fenzl Ede k. tag felett. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	» 30 kr.
IX. Emlékbeszéd Sainte-Claire Deville Henrik felett. <i>Than Károly</i> r. tagtól	» 30 kr.
X. Emlékbeszéd Mignet Ferencz k. tag felett. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	» 10 kr.

EMLÉKBESZÉDEK
A M. T. AKADÉMIA TAGJAIRÓL.

SZERKESZTI

A FŐTITKÁR.

HETEDIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1893.

TARTALOM.

- I. Emlékbeszéd *Pesty Frigyes* r. tagról. *Ortvay Tivadar* l. tagtól.
 - II. Emlékbeszéd *Gorove István* t. tagról. *György Endre* l. tagtól.
 - III. Emlékbeszéd *Beöthy Leo* l. tagról. *György Endre* l. tagtól.
 - IV. Emlékbeszéd *Jendrássik Jenő* r. tagról. *Klug Nándor* l. tagtól.
 - V. Emlékbeszéd *Rádzsa Rádzsendralála Mitra* k. tagról. *Duka T. I.* tagtól.
 - VI. Emlékbeszéd *Kacs Kovics Lajos* l. tagról. *Nagy Iván* r. tagtól.
 - VII. Emlékbeszéd *Ballagi Mór* r. tagról. *Imre Sándor* r. tagtól.
 - VIII. Emlékbeszéd *Dr. Lenhossék József* r. tagról. *Dr. Mihálovics Géza*
r. tagtól.
 - IX. Emlékbeszéd *Haan Lajos* l. tagról. *Zsilinszky Mihály* l. tagtól.
 - X. Emlékbeszéd *Keleti Károly* ig. és r. tagról. *Jekelfalussy Józ s. l.* tagtól.
-

EMLÉKBESZÉD KELETI KÁROLY FÖLÖTT.

Jekelfalussy József, I. tagtól.

(Felolvastatott a m. tud. Akadémiának 1893. évi április hó 24-dikén tartott összes ülésén.)

Még nincs egy éve, hogy a Magyar Tud. Akadémia, elismerésének legszebb koszorújával, a nagy jutalom odaítélésével tüntette ki Keleti Károly egyik nagyszabású munkáját. Akadémiánk a munkát úttörőnek ismerte el; de tételében nem csak ez vezette. Egy hosszú, munkás, érdekekben és sikerekben egyaránt gazdag írói pályát akart megkoszorúzni vele.

E pálya, bár delelő pontján túl, még magasan látszott a láthatár fölött, ki hitte volna, hogy oly hirtelen lehanyatlak!? Ki gondolta volna, hogy Akadémiánk koszorúja a fényes írói pályának nem egyik kimagasló pontját, hanem végét fogja megjelölni, és a kinek homlokát volt ékesítendő, jóformán csak ravatalára érkezik. Keleti Károly nagyon korán ment el közülünk; 59 év, oly szívós, aczélos test, oly erős, törhetlen lélek mellett, a milyen az övé volt, nem a hanyatlás, hanem a teremtő munka kora. Tudásának kimeríthetlen kincsei, melyeket hosszú évtizedeken át folytatott szakadatlan tanulmányaiból merített; a gazdag tapasztalatok, melyeket éles megfigyelő tehetséggel vont ki a körülötte hullámzó eseményekből és a közgazdasági életnek általa mindig éber szemmel kísért fejlődéséből, nem arra jelölték-e ki őt, hogy férfikorának az aggkorig terjedő s még számosan igérkező éveit maradandó művek alkotására fordítsa?

Életének utolsó hónapjaiban csakugyan komolyan foglalkozott a gondolattal, hogy hazánk közgazdaságát, melynek megírására a m. tud. Akadémia, tisztelt társunk, Semsey Andor fejedelmi bőkezűségéből, nagyszerű jutalmat tűzött ki, egy maradandó munkában meg fogja írni.

Nem ismerek senkit, a ki e munkára alkalmasabb volna, mint ő. Tehetsége, tanulmányai, lelkiismeretes buzgalma egyaránt kezeskednek, hogy e mű minden tekintetben jeles, a hazai szakirodalomnak határozott nyeresége s a nagylelkű alapító nemes intenczióinak teljesen megfelelő leendett. És mily harmonikussá, a széparányúság szempontjából is mily egységes egészszé tette volna Keleti Károly irodalmi pályáját. Írói nagyságának, országos hírének kezdetét, a »Hazánk és Népe« című nagyszabású műve jelöli, mily szép lett volna. ha írói munkásságának alkonyát ugyanily nagy arányú és hatásában épp oly termékenyítő munka jelölhette volna meg.

A sors azonban máskép akarta. Ki kellett közülünk dőlnie, szellemi tehetségének teljességében, munkabíró erejének javában; sírba kellett szállni vele sok szép reményünknek, sok boldog várakozásunknak. És mégis, ki merné állítani, hogy pályája csonka? Ha végig tekintek munkásságán, életén, ha nézem működésének hatását, mely átment a nemzet életébe: egy teljes földi pálya. egy egész emberélet áll előttem, nemes törekvései- és bátor küzdelmeivel. fényes sikereivel és mély tragikumával.

Nagyon érzem, tisztelt Akadémia, hogy ennek a gazdag életnek méltatását az enyémnél avatottabb, művészeibb tollnak kellett volna megírnia, és hogy nekem erre alig van egyéb jogcímem, mint az, hogy a boldogult szívéhez közel álltam, benne mesteremet tiszteltem, szerettem és hivatalos állásomnál fogva is eszméinek mintegy letéteményese vagyok. De a tekintetes Akadémia nagybecsű bizalma engem jelölt ki erre a megtisztelő feladatra; engedelmesskednem kellett, annál inkább, mert egyúttal szívem ösztönének is teszek eleget, midőn a szeretet és hála adójának egy kis részét leróni próbálom a boldogult iránt, és mint hű tanítvány, tanúságot teszek mesterem mellett.

Keleti Károly neve hazánkban összeforrvá él a statisztika nevével. A hetvenes évek előtt mind a kettő elég ismeretlen volt, azóta lett mindkettő ismert és népszerű. A közvélemény ezúttal nem tévedt, mert hazánkban a statisztikai érzék kifejlődését valóban Keleti Károly e téren korszakalkotó tevékenységének köszönhetjük.

Távrolról sem állítom, hogy előtte is ne lettek volna hazánkban a statisztika terén igen becses, sőt úttörő kísérletek; de akkor még a statisztika külföldön sem nőtt ki gyermekpólyáiból, annál kevésbbé nálunk. A társadalmi, a modern statisztikának megteremtője hazánkban Keleti Károly volt, és hogy mily szolgálatot tett ezzel az új Magyarország megalkotása körül, azt alig lehet megbecsülni.

Mert Keleti nagy érdemei nem csupán irodalmi működésében rejlenek, sőt még műveit sem lehet tisztán irodalmi mértékkel mérni. A statisztikus író alig van előnyösebb helyzetben, mint a színművész, kinek alkotásai a pillanatnak szólnak és a teremtés percét túl nem élik. A legjelesebb statisztikai munka is csak a jelennek szól, adatai néhány év alatt elavulnak s az eleinte annyira forgatott mű a nagy közönség szemében értéktelenné válik, csak a kutató, ki épen ama kor gazdasági vagy művelődéstörténetét tanulmányozza, fordul hozzá, mint becses kútforráshoz. A statisztikai munkák eme köz sorsát Keleti Károly művei sem kerülhetik ki, bár belső és külső jelességüknél fogva sokkal tovább képesek dacolni a kérlelhetlen elfeledtetéssel, mint a kisebb tehetségek ephemer becsű munkái; de mennyit tanult belőlük az egész ország, és mennyi okulást merítettek belőlük maguk államférfiaink is.

Nem csak 1848 előtt, hanem még az új alkotmányos korszakban is nagy szerencsétlenség volt, hogy nem ismertük eléggé önmagunkat s nem birtunk alapos tájékozottsággal hazai viszonyaink felől. A tények beható ismerete, a kellő statisztikai alap nélkül, nagyon sokszor építettünk homokra, a mi évtizedek múlva is folyvást keservesen megbosszulja magát. Nagy baj volt, hogy államférfiaink túlnyomó része azt hitte, hogy tisztán politikai érzékkel meg lehet

oldani minden kérdést. Még a közgazdasági kérdéseket is politikai érzékkel igyekeztek megoldani, holott merőben erre támaszkodva még tisztán politikai és társadalmi kérdésekhez is veszedelmes nyúlni.

Hátrányos helyzetünk, mely statisztikai képzettségünk hiányosságából folyt, kitűnt mindjárt az Ausztriával folytatott első tárgyalások alkalmával. Mekkora haladás egy pár évtized alatt! Ma már kinőttünk ebből a gazdasági kiskorúságból és e tekintetben is mint egyenjogú fél állunk Ausztriával szemben. Ki tagadhatná, hogy Keletinek és az ő vezetése alatt az orsz. statisztikai hivatal működésének nem csekély része volt ebben a nagykorúság kiküzdésében?!

Ily szerepet, oly fényesen, csak akkora tehetségű férfi tölthetett be, mint a minőnek Keletit ismertük, ki autodidakt létére európai műveltségű s a legelső külföldi tekintélyekkel egy színvonalon álló szakember volt. Keleti Károlyt széles látköre s nagy fogékonysága az európai eszmék iránt, egészen modern tudóssá avatják, de semmi sincs tőle távolabb mint a kozmopolititás. Magyar volt minden ízében, egész rajongással csüngött nemzetén, erős fajszeretetet vezetett minden tettében, minden gondolatában. Pedig eredetre nem volt magyar, ő is azok közé tartozott, a kiket a honi föld esudálatos ereje, a nemzeti hagyományok átalakító hatása tett szívvel-lélekkel magyarrá.

Keleti egy ízben hozzáfogott önéletírásának kidolgozásához. Sajnos, a munkában csak néhány lapig haladva, mindössze első gyermekéveinek rendkívül eleven benyomásait beszéli el. Mily érdekes volna, ha saját őszinte vallomásainak világánál ismernők meg a lelki átalakulást, mely a német család gyermekéből a legjobb, a legbuzgóbb, leglelkesebb magyar hazafiak egyikét formálta. Önéletírásának hiányát azonban pótolja a boldogult testvérének, Keleti Gusztávnak élő tanuságtétele, ki forrón szeretett bátyjának, Károlynak lelkében folyvást mint nyitott könyvben olvasott és a ki azonkívül saját lelkéből merítheti a példát e fontos átalakulás feltüntetésére. E helyen is meleg köszönetet mondok a jeles férfinak azért a szives készségért, melylyel ez igen érdekes, igen becses adatokat rendelkezésemre

bocsátotta. Az általunk ünnepelt tudósra annyira jellemzők ezek, hogy Keleti Károly önéletirási pár adatával kiegészítve, csaknem egész terjedelmükben felhasználom.

Keleti édes atya, Klette Károly, mint fiatal festőművész Drezdából szakadt hazánkba. A Drezdában ma is elterjedt von Klette család főleg államhivatalnokokat és katonatiszteket szolgáltatott a kis Szászországnak. Keletink édes atya a drezdai csata után kivándorolt és előbb a bécsi akadémián folytatta tanulmányait, majd pár év múlva Magyarországra költözött és Pozsonyban az 1830-iki országgyűlés alkalmával az ott tartózkodó József nádor udvaránál, mint festő és az idősebb gyermekek, Hermina és István, rajztanára nyert állandó alkalmazást. Az országgyűlés berekesztése után a főhercegi családdal Budára jött az itteni nádori udvarba, de még Pozsonyban vette nőül egy polgárcsalád leányát Bayer Johannát és e házasság révén sógorsági rokonságba jutott a Santhó családdal. Az első magyar érintkezés a telivér német művész életében. Keleti Károly Pozsonyban született 1833. július 18-án; gyermekéveit azonban már Budán élte le. Ezeknek az éveknek jellemzetes képe elevenedik meg azon a néhány lapon, melyet emlékirata kezdete gyanánt hátrahagyott.

A piaristák budai gimnáziumában, hol iskolai tanulmányait kezdte, szorgalmával és tehetségével kitűnván, abban a megtiszteltetésben részesült, hogy meghivatott József nádor udvarába, hol az általánosan tisztelt főherceg hasonló korú fiával, a mostani József főherceggel huzamosabb ideig együtt lakott s kedvéstés céljából annak tanuló munkásságában s kedvteléseiben hűségesen osztozott.

Holtig kedves emléke maradt ez Keletinek, de büszke lelke s férfias önérzete soha sem engedte meg, hogy ebből a specziális viszonyból bármily előnyt próbáljon meríteni. Legnagyobb szorongattatása idején sem fordult József főherceghez, bár koronkint ez, a maga bizalomkeltő természetes módja szerint, nem egy jelét adta, hogy róla még mindig a régi barátsággal emlékezik, s láttuk mi is Keleti halálakor, a főherceg megható részvétsoraiból, hogy mily benső,

mily erős volt a kötelék, mely e két nemes lélek között a gyermekbarátság selyemszálaiból fűződött.

A gyermekkor egyszerű, de a lélek képzésére oly nagy hatású eseményeihez kell fordulnunk, hogy megfelelhessünk arra a fontos kérdésre, mint lett Keleti Károly, a német művész és a magyar származású, de németajkú és műveltségű polgárleány gyermeke testestül lelkestül magyarrá. »A harminczas és negyvenes évek nagy politikai küzdelmeiről és társadalmi vajudásairól — úgy mond maga Keleti Károly — mi, az ország szívében s a mozgalmak centrumából kimagasló nádori udvarban, semmit se tudtunk. Itt-ott hallottunk egy-egy szót a magyarokról, de az inkább úgy hangzott, mintha egy idegen, jogosulatlan népfaj grasszálna az ország fővárosában, mely német volt szívben, nyelvben, legalább a meddig a mi udvari látkörünk terjedt.« Ez a megjegyzés azonban inkább a többi külföldi származású udvari emberekre, de nem illik magukra a szülőkre. Az öreg Klette, mikor még Pozsonyban mint fiatal festőművész magyar állampolgárrá lett, e lépésének levonta minden konzekvenciáit s gyermekeit kifogástalan magyar szellemenben nevelte, habár a családban német volt a társalgási nyelv. E hézagot is azonban csakhamar pótolta az iskola. A budai gimnázium akkor a hazafiságáról méltán híres magyar piárista-rend kezében volt. Lelkes emberek, lelkes tanárok, de különösen lelkes hazafiak voltak ezek; közülök a szabadságharcz alatt, szakált eresztve, három állt be honvédnek. Az iskolában is buzgón ápolták a magyar szellemet. Szokásban volt, hogy a jobb módú fiúk, az alsóbb osztályokban is, magyar ruhában hazafias verseket szavaltak a zárvizsgálat iskolai ünnepén. A »Harmincz nemes Budára tart«, a »Hős vértől pirosult gyásztér sóhajtvá köszöntlek« hazafias zengzete a gyermeki szívekbe hatolt, így lett az a fiatal nemzedék — s köztük Keleti Károly is — magyarrá.

A márczius 15-diki parupli-forradalom Budavár lucsos utczáin találta Keletit és gyermekifjú társait. Remegő szívükre tüzték a háromszínű kokárdát s a nagyobbak — már csak a 6-ik osztálytól kezdve — diák-gyűlést tartottak

a pesti gimnazistákkal, a melyen megvitatták és elfogadták a maguk diákköveteléseinek 12 pontját.

Keleti Károly, mint alig 16 éves ifjú, a negyedik osztályból egyenesen honvédtűzérnek állt be s helyettes tűzmesterségig vitte föl. Miután a hadjáratot végig nyomorogta s Világos után egyik Erdélybe szakadt kis dandárral a megmaradt ágyúlészert a dobrai rengetegben légerőpítette, a móczok fogságába esett, honnan azonban megszökött s ezer veszély között gyalog csatangolva, de ép-egészségesen tért meg a szülői házhoz, a hol hónapokig hirt sem hallottak felőle s már halott gyanánt siratták.

Gyermekarcza egyelőre megmentette a besoroztatástól, s hogy azt lehetőleg továbbra is elkerülje, a család jóakarói révén József nádor örököseinek alocsuti uradalmában gazdasági gyakornokul vétetett fel, hol több évig a gyakorlat mellett a mezőgazdaság elméletével és irodalmával is foglalkozott. De itt sem érezvén magát biztonságban, hogy a gyülölt császári hadseregbe való besoroztatást kikerülje, más menedéke nem lévén, es. k. polgári hivatalban keresett alkalmazást s előbb Budán, utóbb, több éven át, Szolnokon mint alsóbb fokú pénzügyi tisztviselő szolgált. Időközben mint magántanuló végezte el a szabadságharcz által félbeszakított tanulmányait, valamint a jogot is, mely utóbbiból Pozsonyban tett vizsgákat.

Keleti az ötvenes évek végeig szolgált kis hivatalában. Állásától hazafiságból vált meg. Az ötvenes évek vége felé ugyanis országszerte megindultak az erőszakos adó-exekucziók, ő ilyenek eszközéül szolgálni nem akart s ezt nyíltan kijelentve, hivataláról lemondott. Kevés példa volt arra akkoriban, hogy egy vagyontalan kis tisztviselő, politikai meggyőződésből, hivatalos állásáról s ezzel nyugdíj-igényeiről önként lemondjon.

Budapestre visszatérve, itt lényegesen megváltozott, de nem kevésbé magyar társaságba került. Ifjabb és idősebb tudósok, tanárok, journalisták, elismert nevű férfiak, notabilitások körébe s nem egynek megnyerte élethossziglan tartó barátságát. Magasztosabbat alig képzelhetni a két

idősebb Greguss testvér barátságánál, a mely később, nővé-
rüket Greguss Lillát vevén nőül, rokonsági kötelékké vált.

Mindennapi és hosszantartó bizalmas érintkezésében ez a két férfiú erősen hatott Keleti gondolkodásmódjára, érzületére, egyúttal írói képességének fejlesztésére. A tudományok más terén működve mint ők, mégis sokat nyert az ő rendszeresebben iskolázott professzori dialektikájuk gyakorlati tanulmányozása és alkalmazása által. Ez időben Keleti sokat és rendszeresen olvasott, tanult, szóval műveltségének lézágait szakírói és általános irodalmi szempontból szorgalmasan pótolgatta. Stilusa sokat tisztult, szabatossá, tömörre és — a mire mindig törekedett — magyarossá vált.

Greguss Ágost becsvágygyal dirigálta és mindig büszke volt arra, hogy tulajdonképen ő vezette be az irodalomba. De ezen szellemi gyarapodás folyamában az igazi szent lélek szerepe mégis az Eötvös báró megváltó nagy szellemét illeti meg, ki korábbi politikai szereplése, költői népszerűsége és magas látkörű, állambölcsészeti nagyságának nimbuszával, egyúttal lebilincselő igaz emberi, szeretetreméltó lelkével bűvös hatással volt Keletire.

A bárói család a nyarakat akkoriban svábhegyi villájában töltötte, melyet a báró 1847-ben sógorával, Treforttal közösen, a két család számára egyenlő két lakosztálylyal, építtetett. Eötvös politikai szerepe megszűnván, az uralkodó rendszer nyomása folytán (policziális felügyelet alatt), a legszorosabb visszavonultságban élt, egyedül tudományos, néha napján, de már gyéren, szépirodalmi munkálkodással és főleg külföldi szaktudósokkal folytatott nagymérvű levelezéssel foglalkozván. Óvatosnak kellett lenni, kevesen jártak a házhoz a régi barátok közül is. A báró öcsésén, Eötvös Dénesen és a család közelebbi rokonain kívül, néha-néha Kemény Zsigmond, Csengeri, Toldi Ferencz, Gyulai Pál, Szalay László s ha Pestre kerültek, Trefort Ágoston, Falk Miksa, gr. Dessewffy Emil, Lónyay Menyhért.

A család élete tehát úgy a Svábhegyen, mint a városban igen csendes és patriarchalis jellegű volt és a család fő aránylag sok időt szentelhetett családjának.

A báró fiának nevelője Keleti Gusztáv volt, kihez

bátyja, Károly, Szolnokról valahányszor feljött, a nemes indulatú család őt is szívesen vonta szűkebb körébe, ki így a háznak gyakoribb vendége s csakhamar legrajongóbb híve és tisztelője lett.

Ez a viszony az évek folyamán szorosabbá vált. Eötvös megismerte és hovatovább mindjobban megbecsülte Keleti törekvéseit, czéljait, természetét és munkaképességét, kitartó szorgalmát, komoly ambícióját. Sokszor hosszabb, egyes politikai és tudományos kérdésekben beható társalgásra, fejtegetésekre, eszmecserére méltatta, utóbb belevonta munkakörébe, előbb az iparegyesület keretében, majd megrendkívüli bizodalmának jeléül a saját lapjának, a »Politikai Hetilap«-nak szerkesztését is reá bízva. Rendszeres munkaközösség fejlődött így közöttük. Eötvös, lapja számára sűrűn megújuló alkalommal eszméket fejtegetvén előtte, egyes cikkeek számára irányt jelölve, utasításokat adva, egyes kérdéseket tanulmányozásra kitűzve, szóval a lap szellemi tartalmát kijelölve, sok esetben, mint szerkesztőre, Keletire hagyta a formulázás és kialakítás gondját. El lehet gondolni, hogy az egyesült munkának ez egy éve — mert a lap megjelenésének a megváltozott körülmények és Eötvös elkedvetlenedése hosszabb életet nem engedtek — milyen rendkívül művelő és fejlesztő befolyással voltak Keleti szellemi munkaképességére, tehetségének érlelésére, tudományos nézeteinek tisztulására, lelki látkörének emelésére és kitágítására.

Az Eötvös humanistikus, költői, bölcs és hazafias lelkületének magaslatából csöppenként átszivárgott valami a Keleti fogékony és tanulékony lelkébe is. Több vagy kevesebb, ki tudná megmondani, de minden esetre elegendő arra, hogy nemes erjedésbe ejtse egész valóját s irányt adjon további erőfeszítéseinek.

Keleti Szolnokról feljövén, Budapesten előbb a különböző hirlapoknál keresett alkalmazást és tollával tartotta fenn magát, majd a magyar földhitelintézet megalakulásakor ennek tisztviselőjévé lett és pár év alatt, mint e tekintélyes hazai intézet tanácsjegyzője, szép állást, mint publiczista és közgazdasági író pedig szép nevet vívott ki magának.

A hivatásának és tehetségének megfelelő tért azonban akkor találta fel, midőn Gorove miniszter őt a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztériumba osztálytanácsossá hívta meg és az ott szervezett statisztikai osztály vezetésével bízta meg.

Ez állás elfoglalása, melyet oly fényes sikerrel volt betöltendő, nem járt rá nézve kellemetlenség s az önérzetes férfiú lelkét érzékenyen érintő megpróbáltatás nélkül. E megpróbáltatás azonban csak annál szebb világításba helyezte lovagias jellemét, nemes gondolkodását.

1848-ban az első magyar felelős minisztérium által felállított statisztikai hivatal vezetőjévé ugyanis Fényes Elek, a fáradhatatlan szorgalmú statisztikus neveztetett ki. »Keserű és szomorító lehetett — úgymond Keleti a Fényes felett tartott emlékbeszédében — a koros ugyan, de erőteljes és még munkabíró férfiúra, hogy az ország mintegy elfeledni látszott korábbi érdemeit és — visszaállítatván a jogfolytonosság — csak ő rá nézve maradt az megszakadva, s a mely helyet ő két évtizeddel előbb híven betöltött, arra egyelőtte ismeretlen, irodalmi működése szerint is vele arányba sem hozható fiatalabb férfi állítatik.

Bátran mondhatom, hogy életem egyik igen keserves percze volt, midőn az ősz férfiú, először ellátogatva hivatalomba, leplezetlenül kifejté velem szemben abbeli igényét, hogy az én hivatalos állásom voltaképen őt illeti, s az én helyemen tulajdonképen neki kellene ülni. Meg valék lepve, de néhány másodpercnyi kínos szünet után megnyugtató őt azon őszinte nyilatkozatom, hogy kész vagyok bármely perczen lemondani az ő javára hivatalomról, melyet nem én kerestem, hanem a melyre Gorove akkori közgazdasági miniszter hívott volt meg, ha a kormány bizalmát e kinevezésre ő kinyeri.«

Tudjuk, hogy Fényesnek ez nem sikerült. Keleti Károly kezébe maradt letéve az országos statisztika ügye, melyet ő erős szervező tehetséggel juttatott diadalra.

Az első szervezés annak az emlékiratnak az alapján történt, melyet Keleti, Gorove miniszter megbízásából, még kineveztetése előtt, az 1867. év tavaszán készített. A minisz-

terium kebelében, mint annak egyik osztálya felállított a statisztikai hivatal, részint rendes tisztviselőkkel, részint a szakirodalom férfaiából választott és mérsékelt tiszteletdíjjal javadalmazott kül- és beltágokkal; a statisztikai osztály mellett azonkívül megalkottatott a statisztikai tanács. A statisztikai osztály első berendezése az akkori szerény anyagi eszközök miatt nagyon szegényes volt; a vezető osztálytanácsoson kívül csak két, csekély fizetéssel ellátott iktatója volt, azonkívül négy beltág működött évi 600 frt fizetéssel. Tervezetett még 12 kültagi állás is, kik évi 400 frt tiszteletdíj mellett 3—500 □-mértföldnyi területről tartoztak volna a statisztikai osztály számára összegyűjteni a szükséges adatokat.

A hazai statisztika ügyét Keleti azonkívül a statisztikai tanfolyamok által igyekezett előmozdítani. Tudta, mily erős az idegenkedés hazánkban a statisztika, az abszolút kormány pedáns beamterei által kezelt rubrikák iránt és hogy mennyire nem bírják felfogni, megérteni annak fontosságát. Érezte azt is, hogy a központi statisztikai osztály minden törekvése hiábavaló lesz, ha az adatszolgáltató külső hatóságokban hiányzik a statisztikai érzék, hiányzanak a szükséges ismeretek; ezért igyekezett egy fiatal gárdát képezni, hogy úgy a minisztériumokban, mint a törvényhatóságoknál, legyenek rendelkezésre szakképzett erők a statisztikai ügyek vitelére.

Két tanfolyam tartatott: az első 1868. október 13-án, a második a következő év október 26-án nyílt meg s a kettőre közel 500 hallgató jelentkezett, kiknek zömét hivatalnokok képezték, de volt köztük sok joghallgató és végzett jogász is. Az előadásokat a budapesti tudományos egyetemen, a legkitünőbb szakemberek: Keletin kívül Hieronymi Károly, Hunfalvy János, Konek, Matlekovics, Beöthy, stb. tartották s kétségkívül igen jó szolgálatot tettek ezzel a statisztikai ismeretek terjesztése és népszerűsítése körül.

Kevésbé felelt meg a statisztikai osztály szervezete. Csakhamar kitént, hogy a hivatalos statisztika sikeres művelését csak rendes kinevezett hivatalnoki kartól lehet várni. A más téren elfoglalt szakerők buzgalma egyes esetek-

ben jó szolgálatot tehet, de a hivatalos statisztikai adat-tömeg rendszeres feldolgozására nem alkalmas, s mint a hogy a hadászatban a banderialis rendszert a rendes katonaságnak kellett felváltania, úgy kell a hivatalos statisztikát is egy rendes hivatalnoki karból organisált statisztikai hivatalra ruházni.

Keleti szívós erélyének sikerült kieszközölni, hogy ő Felsőségének 1871. ápril 18-án kelt legfelső elhatározásával felállított az önálló statisztikai hivatal, mely külön hivatalnoki létszámmal ellátva, jóformán csak a személyi ügyekben tartozott a miniszterium alá, de megszűnt annak alárendelt osztálya lenni.

Sokan Keleti személyes becsvágyának s függetlenségi törekvésének tulajdonították ezt s még saját hivatalnokai is, kik egy külön statust képező csekély létszámú hivatal kedvezőtlen előléptetési viszonyait nyögték, gyakran tettek neki szemrehányást, hogy mire való volt a kiszakadás a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium kebeléből, hol sokkal kedvezőbb tér nyílt volna nem csak a tehetségek érvényesülésére, hanem a hivatalos fokoknak arra a lassú, de biztos megmászására is, melyet a hivatalnoki humor számarlétrának nevez.

Keleti törekvését azonban nem a kicsinyes hiúság, hanem egy sokkal magasabb eszményi cél vezette, melyet hivatalnokai, kik az ő fenkölt lelkének magas röpülését követni nem tudták, megérteni nem voltak képesek. Keleti szeméi előtt mindjárt kezdetben egészen világos körvonalakban állt a hivatalos statisztika feladata. Tudta, hogy nem egy miniszteri tárca szűkebb körü érdekeit van az hivatal szolgálni, hanem a nemzet egyetemes érdekeit. Egész állami és társadalmi tevékenységünknek ellenőrző organumául tekintette a statisztikát s mint ilyen, tudományos működésben függetlennek, véleménynyilvánításában szabadnak óhajtotta.

Keletit mint író-t és mint embert egyaránt jellemzi az erkölcsi bátorság, melylyel meggyőződésből folyó véleményét minden irányban tartózkodás nélkül kimondta. Mint államhivatalnok, ismerte és méltányolta ugyan azokat a korlátokat, melyeken túllépni hivatalos állásával nem lett

volna megegyeztethető, de azért a közdolgozokról sohasem habozott leplezetlen véleményt mondani, mert a tudományt, melynek igéit hirdette, a napi érdekeken felülemelkedett areopagnak tekintette.

Az országos statisztikai hivatal első szervezésével esik össze a hivatal szak-könyvtárának alapítása. Keleti a statisztikai hivatalt nem mint bürokratikus intézményt, hanem mint tudományos intézetet fogván fel, gondoskodni igyekezett a tudományos forrásokról, a tudományos segédeszközökről is, s a hivatal rendes dotációjából, de még inkább a külföldi statisztikai hivatalokkal fentartott csereviszony alapján pár évtized alatt oly kiváló szak-könyvtárt sikerült szerveznie, a mely számtalan becses s máshol fel nem található forrásműveivel nem csak a hivatalnak, hanem a hazai tudományos világnak is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Keleti e könyvtár által a szellemi nyereségen kívül 64 ezer forinttal gyarapította a nemzeti vagyont.

Keleti erős szervező és administratív tehetségét még fényesebb világitásba helyezi az 1870. évi népszámlálás végrehajtása. Ily nagy művelet még egy régi, jól szervezett statisztikai hivatal munkaképességét is próbára teszi. Keleti gyakorlatlan ujoncz sereget volt kénytelen tűzbe vinni, s a nagy feladatot mégis oly sikerrel oldotta meg, hogy az akkori viszonyokhoz képest az 1870-ki népszámlálási nagy munkában mondhatni mintaszerűt nyújtott, s épen nem hagyta magát túlszárnyaltatni az egyidejűleg végrehajtott osztrák népszámlálás által. Nagy dolog ez, ha figyelembe vesszük, hogy az adminisztráció minden ágában mennyire hátra voltunk maradva a Lajthán túli szomszéd állam mögött.

A fiatal statisztikai hivatal mindjárt első éveiben sokoldalú munkásságot fejtett ki főnökének erélyes és czéltudatos vezetése alatt. A feldolgozás nem járt nehézséggel, de amál nagyobb akadályokba ütközött az adatok beszerzése. Sem közönségünk, sem hatóságaink nem bírták fel fogni még akkor a statisztikai adatok nélkülözhetetlenségét, nem képzelték, hogy ezek nélkül egy modern állam helyes igazgatása, s a gazdasági, kulturális és társadalmi életben

felmerülő szükségletek gondos ápolása és megfelelő kielégítése lehetetlen. A vármegyék is, egykor az alkotmány bástyái, most igen gyakran a haladás gátjai valának, mint a hogy a régi várfalak akadályozni szokták az újabb gazdasági haladástól felpeszülő városok fejlődését. Heves- és Külső-Szolnok vármegye például egyenesen megtagadta az 1869: III. törvénycikk által elrendelt népszámlálás fogantatosítását, s Keleti, hivatali kiküldöttjei által volt kénytelen az összeírást végrehajtani.

Ily körülmények közt Keleti minden törekvése oda irányult, hogy törvényes kényszert, törvényes sanctiót eszközöljön ki a hivatalos statisztikai adatgyűjtések számára. Az 1874. évi XXV. törvénycikk hozta meg az annyira szükséges megoldást, mely nem csak az egész statisztikai ügynek erős központosítást mondta ki, hanem egyúttal a hatóságok, intézetek és társulatokkal szemben az adatszolgáltatás kötelezettségét is, feljogosíttatván a statisztikai hivatal, hogy a kívánt adatok be nem küldése, vagy hiányos, hibás közlése esetén a mulasztást okozott közeg rovására és költségére a helyszinén gyűjtheti vagy javíttathatja ki amaz adatokat. Ez képezi mai napig is szilárd törvényes alapját a hazai hivatalos statisztikának.

A rendelkezésekre álló rövid idő nem engedi, hogy a statisztikai hivatal fejlődését és munkásságát, bár Keleti működésével elválaszthatatlanul össze van forrva, csak vázlatosan is előadjam. Elég, ha két nevezetes momentumot emelek ki, a külön magyar áruforgalmi statisztika megteremtését, mely egyúttal a hivatalnak tetemes kibővülését is vonta maga után és az 1880. évi népszámlálásnak már az egyéni laprendszerre fektetett végrehajtását. Keleti Magyarországnak külkereskedelmi forgalmát a régi töredékes adatok alapján már a statisztikai hivatal létesítése előtt tanulmányozta. S mihelyt a hivatal vezetését átvette, egyik legfontosabb feladatának tekinté, hogy külforgalmunk alakulását némileg megvilágító adatokat szerezzen be. A közös vámterület mellett ez igen nehéz volt, mert hiányzottak a vámközegek, a kik az Ausztriával érintkező határainkon kimenő és bejövő árúkat ellenőrizhették volna. Pedig Ausztriával

való forgalmunkat ismerni elsőrendű közgazdasági feladat volt, mert csak ily alapon lehetett megítélni a közös vámterület gazdasági hatását.

Keleti, Ausztria felé, az országunk határán keresztülmenő nagy közlekedési eszközök kimutatásaiból, a vámkül-földdel érintkező határainkon pedig a vámhivatalok összeállításából próbálta konstruálni a külön magyar árúforgalmi statisztikát. Az adatgyűjtés 1868-tól 1875-ig tartott, de mindjobban kitünnévén a közlekedési vállalatok sommás összeállításának megbizhatatlansága, az utóbb nevezett évvel abban maradt s csak az 1881: XIII. törv.-czikkben lerakott új alapokon indult meg újra. Minden nehézséget ugyan ekkor sem sikerült legyőzni, de az alap fejlődésképes s valószínűleg rövid idő alatt sikerülni fog árúforgalmi statisztikánkat annyira reformálni, hogy ezután szilárd bázisul fog szolgálni a magyar vámpolitikának.

Az országos statisztikai hivatal történetének szintén egyik kimagasló pontját képezi Keleti Károlynak az a merész, de a következmények által teljesen igazolt vállalkozása, hogy az 1880. évi népszámlálást az egyéni számláló laprendszer alapján hajtotta végre. Merész volt ez a vállalkozás, úgy a központi feldolgozás alá kerülő őanyag ropant mennyiségét tekintve, valamint azért is, mert népünk túlnyomó tömege nem áll azon a műveltségi fokon, melyt a laprendszerrel rendesen összekötött önszámlálásra képesítené. Ez utóbbi nehézség azonban az ügynökök helyes alkalmazása által legyőzetett, a körülbelül 1000 métermázsza adattömegnek központi feldolgozását pedig Keleti valóságos huszár-bravurral hajtotta végre. Tudja minden szakember, hogy az egyéni laprendszer alkalmazása mily végzetetlen haladást jelez a statisztikában, mert lehetségessé teszi a különböző népességi viszonyok kombinatív feldolgozását s az addig rejtve volt tanulságoknak egész kincsét bányáját nyitja meg.

Az országos statisztikai hivatal egész működésén vörös fonál gyanánt húzódik keresztül a törekvés, hogy a magyar statisztikai adatgyűjtés minél inkább simúljon a nemzetközi statisztikai kongresszusnak megállapodásaihoz. Keleti, mint

széles látkörű szakember, mindjárt felfogta, mily terméke-nyitőleg hat a statisztikára a nemzetközi egyöntetű művelés, s hogy a statisztikai adatok tulajdonképen csak az összehasonlítás által válnak igazán tanulságosakká. Innen az a buzgalom, melylyel a nemzetközi összeköttetéseket ápolta s a nemzetközi statisztikai kongresszusok tárgyalásain részt vett. Az 1869. évi hágai kongresszuson ő képviselte Magyarországot Hunfalvy Jánossal s úgy szakértelmével, mint egyéniségének imponáló súlyával becsületet szerzett a magyar névnek s a legjobb véleményt keltette a fiatal magyar statisztikai hivatal iránt; a mi abból is kitűnt, hogy a nemzetközi szőlészeti statisztika kidolgozásával a magyar statisztikai hivatal bizatott meg, melynek az később fényes sikerrel meg is felelt. A kongresszus legközelebbi helyéül már Hágában Budapestet jelölték volna, ha Oroszország képviselője kormányának előleges felhatalmazása alapján fel nem ajánlja a nagy czári birodalom vendégszeretetét a nemzetközi statisztikai kongresszusnak.

Az 1872. évi szeptérvári kongresszuson hazánkat ismét Keleti képviselte Hunfalvyval s itt a kongresszus egyik alelnökévé választatott, s a tudomány első rendű jelei: egy Quetelet, egy Engel méltatták őt barátságukra. Szent-Pétervárott a legközelebbi kongresszus helyéül, daczára hogy az Északamerikai Egyesült-Államok is versenyeztek a kitiüntetésért, csaknem egyhangulag Budapest választatott. Az 1876. évben Budapesten tényleg megtartott kongresszus nem csak azért fontos, mert a statisztikai tudománynak több függő kérdését tárgyalta és tisztázta, hanem azért is, mert a művelt világ minden részéből ide sereglett tudósoknak alkalmuk nyílt hazánkat megismerni, kik a legkellemesebb benyomásokkal s az előretörő Magyarországról a legkedvezőbb véleménynyel térve vissza hazájukba, nem csekély mértékben járultak hozzá a rólunk külföldön divatos balvélemények eloszlatásához. Keleti e kongresszuson mondhatni emberfölötti munkát végezett s bámulatos munkaképességét, melyet nekünk, kik közelről szemléltük működését, oly gyakran volt alkalmunk megcsodálni, ez alkalommal szinte a végletekig feszítette.

A budapesti volt az utolsó nemzetközi statisztikai kongresszus, mert az akkor hatalmának tetőpontján állott mindenható vaskanczellár, ki nem jó szemmel nézte az ily nemzetközi összejöveleteket, megakadályozta újabb kongresszusok tartását. A kongresszusokat egy ideig az állandó bizottság próbálta helyettesíteni, melynek elnökévé Keleti választatott.

E bizottság munkálkodását ismertetni azonban feladatunk körén kívül esik. Ideje, magának Keleti Károlynak irodalmi működését mutatnom be néhány vonással. De előzőleg meg kell említenem, hogy Keleti hivatalos működésének külső elismerése sem hiányzott. Csakhamar miniszteri tanácsossá léptettetett elő s több bel- és külföldi rendjellel dekoráltatott.

Irodalmi működése, a mint fentebb említém, Budapestre költözésével kezdődik. Mint a fővárosi napi és heti lapok munkatársa, nem csak a szakirodalommal foglalkozott, hanem írt könnyebb tárczaszerű dolgozatokat, vadászkalandókat, írt műkritikákat is. Hogy mint műkritikus mily helyes érzékkel és alapos készültséggel bírt, fényesen igazolja a »Pesti Napló« 1862. évfolyamában a pesti műtárlatról megjelent cikksorozata. A festményeken biztos szemmel látja meg nem csak a rajz és színezés hibáit, hanem a kompozicionális vagy eszmei tévedéseket is.

Ebben a szakban azonban mégis inkább csak műkedvelő volt, nagyobb és maradandóbb tevékenységet a közgazdasági szakirodalom terén fejtett ki. Első nagyobb munkája Baudrillart jeles közgazdasági kézikönyvének átdolgozása volt, de már előzőleg kisebb-nagyobb közgazdasági tanulmányai sűrű egymásutánban jelentek meg nem csak a napilapok hasábjain, hanem a »Budapesti Szemlé«-ben s a Hunfalvy János által szerkesztett »Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények«-ben, melyeknek szerkesztését a magyar tudományos Akadémia megbízásából 1869-ben ő vette át. Itt kezdődik tulajdonképen az a szoros benső kapocs, mely őt Akadémiánkhoz fűzte, mely egész haláláig soha meg nem lazult, sőt folyvást szorosabbá fűződött. Irodalmi érdemeinek

elismeréseül a magyar tudományos Akadémia már 1868. márczius 18-án levelező, 1875. május 26-án rendes, 1890. május 8-án pedig igazgató tagjává választotta, s ő a jól kiérdemelt kitüntetést még fokozottabb tevékenységgel igyekezett mindig meghálálni. Akadémiai székét mint levelező tag 1868. október 19-én »A statisztika hivatalos és tudományos művelése« című értekezésével foglalta el s több kisebb tanulmányán kívül csakhamar egy nagyobb önálló munkát is adott ki: »A telekadó és kataszter« címűt.

Említett művei azonban, bármennyire elárulták is tehetőségét s gazdag szakismereteit, írói pályáján csak az előkészület stádiumát jelzik; teljesen kiforrott tehetségének első maradandó alkotása a »Hazánk és Népe« című nagyszabású mű volt. A legelső magyar munka, mely hazánknak gazdasági és közművelődési állapotait a társadalmi tudományok újabb fejlettségének megfelelőleg tárgyalja. E könyv a hazai állapotok ismeretének mondhatni új világát nyitotta meg. Tárgyalja a földet és annak népét, valamennyi fizikai, gazdasági és társadalmi vonatkozásában, a gazdasági termelés minden ágát, a nemzet műveltségi állapotát és annak összes tényezőit, sőt még politikai viszonyainkat is.

Az olvasót mindig a helyes nézőpontra állítja, honnan a kérdést világosan, a maga mivoltában áttekintheti. Okoskodása mindig logikus s szinte meglepő, hogy tekintete milyen élesen pillant a dolgok mélyére, mily gyorsan megleli még a bonyolultabb esetekben is az ok és okozat közötti összefüggést. Ítéletében higgadt és mérsékelt, a meddő politikai és közjogi harcok helyett a gazdasági és kulturális haladásról várja a magyar állam megszilárdulását. Még ma is megszívlelésre érdemesek azok a szavak, melyekkel a »Hazánk és Népe«-t bezárja: »Belső viszonyaink rendezése nem a politikai, hanem a művelődési és anyagi kérdések minél megfelelőbb elintézésétől függ. A tanulás az, mely művel, a munka az, mely gazdagít. Ezért kell összes törekvéseinket művelődésünkre, összes munkásságunkat anyagi jólétünk fokozására fordítanunk. Feladataink legnagyobb része társadalmi téren várja üdvös megoldását; csak ha politikai küzdelmeink céljául társadalmi fejlődésünket tűzzük, és e

czél felé törekszünk minden kifejthető erőnkkel és soha nem lankadó erélylyel, csak akkor remélhetjük, hogy boldogulni fog és megelégedett lesz hazánk és népe.«

Ebből azonban nem lehet következtetni, hogy Keleti nem birt érzékkel a politikai és alkotmányjogi kérdések iránt. Legjobb czáfolata e föltevésnek az a röpirata, melyet 1866-ban »Mi mentheti meg Ausztriát?« cím alatt akart közrebocsátani. Ugyanazon az alapon követeli ebben Magyarország alkotmányának helyreállítását s Ausztriával való viszonyunk szabályozását, a melyen később Deák a kiegyezést tényleg megalkotta. E röpiratot azonban a rendőrség elkobozta s csak alig egy pár példányt lehetett belőle megmenteni.

Keleti mint statisztikus a népességi statisztikát művelte nagy előszeretettel. A Hazánk és Népé-nek jó része is ebben a körben mozog, s azonkívül számos tanulmánya, melyekben részint a népszámlálások eredményét s azok alapján népünk különböző viszonyait, részint a népmozgalmi adatokat dolgozta fel. Sok tanulságot nyújtott ezekben a dolgozatokban s igen sok téves felfogást oszlatott el.

A megboldogult ravatala fölött Akadémiánk megbizottja ékes szavakkal tolmácsolta Keletinek azt az igen nagy érdemét, hogy megdönthetetlen adatokkal bebizonyította annak az általánosan elterjedt nézetnek téves voltát, hogy a magyar terméketlen faj s a lassú kihalás kérlelhetlen végzetére van kárhoztatva. Keleti megczáfolhatatlanul kimutatta, hogy a magyar még termékenyebb a többi hazai népfajoknál, sőt a legtöbb európai nemzetnél, s ha közegészségi viszonyaink rendezésével a nagy halálozást, különösen gyermekhalálozást mérsékelni tudjuk, teljes bizalommal tekinthetünk fajunk és nemzetünk jövője felé. Keleti hazafias működését a magyar nemzet külföldi ellenségei természetesen folyvást rossz szemmel nézték s nem szüntek őt silány rágalomokkal illetni, és azt a férfit, a ki mindig csak az igazságot kutatta, a ki az igazságot, bármily fájdalomosan esett, mindig bátran kimondta, nem egyszer a statisztikai adatok meghamisításával vádolták, renegátnak és sovínisztának gyúnyolták.

Való igaz, hogy Keleti szenvedélyes lelkének egész hevével magyar volt. Nevének választásával is erős magyar érzését dokumentálta, mintegy azt akarva kifejezni vele, hogy szívvel-lélekkel csatlakozik Kelet népéhez. Az erős magyarsággal azonban mindig a nyugoti eszmék embere párosult benne s a magyar nemzet boldogulását a nyugoti civilizáció minél teljesebb átvételében kereste. Semmi sem volt tőle távolabb, mint a vadmagyarság. Tudjuk, mily erős küzdelmet folytatott a képzőművészeti társulatban, melynek az első nehéz évek alatt állandóan választmányi tagja, sőt támasza volt, azok ellen, kik rosszul értelmezett hazafiságból minden áron elleneztek a külföldi festményeknek és szobroknak a társulat tárlataiban való kiállítását.

Európai műveltsége s a nyugoti polgárosultság és gazdasági fejlődés iránti kiváló érzelme magyarazzák azt az előszeretetét is, melylyel a hazai ipar kérdéseivel foglalkozott. Társadalmi tevékenységének súlypontja a hazai ipar érdekében egy negyedszázadon keresztül lankadatlanul folytatott működésében fekszik. Mint báró Eötvös lelkes tanítványa, a hatvanas években tevékeny részt vett az országos ipar-egyesület új életre ébresztésében. Az egyesületnek, 1867-ben történt megalakulásakor, egyik igazgatója, később több ízben alelnöke lett, s mindvégig munkás tagja maradt. Az 1873-ki bécsi világkiállítás alkalmával a magyar kormány őt tisztelte meg azzal a kitüntető megbizással, hogy ott a magyar iparmúzeum számára a szükséges ipari tárgyakat beszeresse, mely küldetésnek kiváló szakavatottsággal és műérzékkel meg is felelt.

De irodalmilag is sokat foglalkozott a hazai ipar kérdéseivel, részint a különféle kiállításokról készült jelentéseiben, részint kisebb-nagyobb értekezéseiben. E tanulmányai tele vannak gondolattal s a tényleges viszonyok erős kritikája mellett gyakorlati jó tanácsokkal. A legnehezebb kérdésekben is mindig fején találja a szeget. Hogy csak egyet említsünk, a gyáripar és a kis kézműipar közt ritka tapintattal ismerte föl a kiegyenlítés lehetőségét. Küzdött a kisipar szószólóinak szűkkörű felfogása ellen. Figyelmeztetett, hogy kisiparunkat nem óvja meg a hanyatlástól a

hazai nagy ipar hiánya, mert ott van az osztrák és külföldi gyáripar még veszedelmesebb versenye. A hazai kisipar érdeke is azt kívánja, hogy gyáriparunk minél erősebb gyökeret verjen s emelkedjék vele az általános jólét és vagyonosság. Marad elég tere úgy is a kisiparnak, mert a hol az egyéni munka mintegy művészi elemet önt az ipari készítménybe, azt a tért a gyáriparral szemben is mindig diadalmasan meg fogja tartani. Kisiparosainknak tehát arra kell törekedniök, hogy magukat szakmájukban minél inkább kiképezzék, izlésüket minél jobban kiműveljék. Ezért fektet Keleti oly különös súlyt az ipari oktatásra s az iparoktatás egyik szemléleti eszközére, az iparmúzeumok intézményére. Ebből a szempontból még a kiállításokat is sokkal inkább a kisipar, mint a nagyipar érdekében levőnek tekintette.

Bármily meleg szószólója és bátor harczoza volt azonban a hazai iparügynök, egyoldalúvá sohasem vált. Közgazdasági állapotainkat mindig magasabb, egyetemesebb álláspontról tekintette s a gazdasági erők harmonikus érvényesülését vallotta főcéljának. Különben is a földművelés érdekei iránt épp oly melegen érzett, mint az iparérdekek iránt. Az alicuthi gazdaságban töltött néhány év, úgy látszik, kitörülhetetlen nyomokat hagyott hajlamain. Sokat foglalkozott tehát a mezőgazdasági statisztika kérdésével. »A gyakorlati statisztika kézikönyve« című munkájának talán legjobb fejezete szintén ezt a kérdést tárgyalja. Terünk nem engedi, hogy Keleti roppant terjedelmű irodalmi működésének termékeit egyenkint is felsoroljuk, de az épen most említett munka oly jeles s irodalmunkban annyira egyetlen a maga nemében, hogy hallgatással nem mellőzhetjük. A statisztika technikáját ismerteti benne s e tudományszak célját és eszközeit senki behatóbban és világosabban nem fejtegette.

Irodalmi munkásságának legérettebb, legmagvasabb terméke gyanánt maga Keleti azt a művét tekintette, mely az 1878. évi párisi világkiállítás alkalmából »Magyarország közgazdasági és művelődési állapotai« cím alatt jelent meg. A szerző véleményéhez mi is esatlakozunk. Szerencsés inspiráció szülötte az egész kötet. A széles látkör, melylyel

közállapotainkat tárgyalva látjuk benne, az eszmék bősége, az államférfiúi felfogás mélysége, melyet a művészi forma, mondhatnám költői szárnyalású előadás még inkább érvényre juttat: a hazai szakirodalom egyik legkiválóbb munkájává teszük. Sajnos, hogy épp e műve csaknem egészen hatástalanul hangzott el s tudomást is alig véve róla tértek fölötte napirendre. E feltűnő körülmény okát abban kereshetjük, hogy a nagy közönség csak egyszerű kiállítási jelentést látott benne, s mint ilyent, elolvasásra sem igen méltatta. Pedig határozottan tévedés e jeles munkát kiállítási jelentésnek tekinteni. A párisi kiállítás, melyben hazánk is részt vett, csak alkalmat adott megírására, de tulajdonképen egy egészen önálló, mélyre ható közgazdasági tanulmány a hazai állapotokról. A mű bevezetésében maga Keleti is hangsúlyozza, hogy a kiállítást csak sugárvető tükörnek használta, annak világításában mutatta be országunkat honfitársainknak, s a külföld gazdasági és kulturális haladását csak mértékül alkalmazta saját viszonyaink helyes megítélése és méltatása végett.

Soha meggyőzőbben nem bizonyították be, hogy mily veszélyt rejt közgazdaságunk egyoldalúsága, mint Keleti, épp e munkájának a mezőgazdaságról szóló fejezetében. A kulturállam szerepe — úgymond — nem vállalható el földművelő ország által. Amannak viseljük költségeit, amannak drága módjára termelünk, hogyan érhetnök be emennek szerény jövedelmével, mely a gabona nyers exportjából kerül? Meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy kétes dicsőségű szerepünk, mint gabona-exportáló ország Európa egyik élelmezője lenni, a közel jövőben megszűnik, s hogy oly keresetek meghonosításáról kell gondoskodnunk, melyek jobban fizetett munka által a kulturállam igényeinek költségeit fedeznünk engedik. És ezt Keleti akkor mondá, midőn a gabonaárak négy-öt év múlva bekövetkező hanyatlásáról a világnak még sejtelve sem volt. Kimutatta, hogy tulajdonképen nem fölöslegünket szoktuk exportálni, hanem eladunk annyit, a mennyit birunk, népünk élelmezésének és mezőgazdasági fejlődésének rovására. Népünket jobb keresethez kell juttatni, hogy jobban élelmezhesse

magát s jobb fogyasztója legyen mezőgazdaságunknak; de ily keresetet csak az ipar biztosít s szükségkép ez van hivatva, hogy sarkpontját képezze gazdasági politikánknak. Élesen bonczolja iparunk helyzetét a multban és jelenben, kimutatja a fejlődés akadályait, de egyúttal rámutat az eszközökre, melyek alkalmazásával, közös vámterület mellett is, hazánkat iparilag függetleníteni lehet. Épp oly behatóan elemzi közigazdaságunk egyéb ágait, a hitelt, a kereskedést és forgalmat, a közlekedést stb. s nem csak a létező viszonyokat ismerteti és bírálja, hanem egyúttal javaslatokat tesz, megjelöli a bajok orvoslásának módját s a haladás föltételeit és eszközeit. Szóval az egész munka azt a hatást teszi ránk, hogy abban egy saját erejét érző s magával és a viszonyokkal komolyan számot vetett államférfi nagyszabású közigazdasági programját olvassuk. És valóban a gyakorlati eszmék, melyek oly sűrűn vannak elhintve ebben a munkában, egy oly férfiú lelkében fogamzottak meg, ki nagy tudását s a társadalmi tevékenység közepett szerzett tapasztalatait mint gyakorlati politikus szándékozott gyümölcösöztetni a haza javára. Érezte, hogy szűk neki az eddigi munkakör s hogy a benne duzzadó tettvágyat és alkotó erőt tágabb hatáskörben kell érvényre juttatnia. Eddig csak tollal és tanácscsal szolgálta hazáját, ezentúl tettel kívánta szolgálni.

Keleti kiváló tehetsége nem maradhatott rejtve az akkori irányadó államférfiak előtt, s midőn Trefort Agoston után, ki ideiglenesen vezette a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumot, e fontos tárczát gróf Szapáry Gyula volt átveendő: államtitkáruul maga mellé Keleti Károlyt választotta. Az események azonban váratlanul nagyot fordultak, Széll Kálmán megvált a pénzügyi tárczától s azt a földművelési miniszterré éppen kinevezett gróf Szapáry Gyula vette át. Keletinek már kezében volt az államtitkári kinevezés, de a miniszterválság az ő egy napos államtitkárságának is véget vetett.

A csalódás, nemes becsvágygyal telt lelkének nagyon keserűen esett; nem személyes hiúságból, hanem mert érezte, hogy mily jó szolgálatokat tudna tenni a hazának. Lehán-

golva folytatta hivatalos működését az országos statisztikai hivatal szűkebb s inkább akadémikus jellegű munkakörében. Eddig a hivatal teendőinek szellemi részét mondhatni osztatlanul ő vezette, csak a korán elhunyt, szép tehetségű és alapos készültségű Beöthy Leónak jutattva abból némi részt, de az említett elkedvetlenedés óta mindinkább kezdte szükségét érezni, hogy a fiatal kiválóbb tehetségek is méltó munkakörhöz jussanak s vállalkra vegyék annak a tehernek egy részét, melyet ő több mint egy évtizeden keresztül egy-maga hordozott.

Lassankint bele is nyugodott a változhatatlanba, hisz egyénileg nem érte veszteség. Nagy felelősséggel s lázas munkával járó állás helyett, mely életet és egészséget fölemészt, egy sokkal kisebb felelősséggel és gonddal járó, de azért szép állása volt, hol háborítlanul élhetett a tudomány s szeretett szakmájának, környezve alárendeltjei őszinte ragaszkodásától, tisztelve és megbecsülve minisztereitől, tisztelettel emlegettetve úgy a hazában, mint az egész művelt külföldön.

De a nyugodt évek a munkás férfiúnak nem voltak a munkátlan pihenés évei. Ez időszakra esik — a mint már fentebb említettük — az új árúforgalmi statisztika szervezése, valamint az 1880. népszámlálás végrehajtása s óriás mennyiségű ősanyagának központi feldolgozása. Ebben az időszakban készítette el, egészen új alapokon, Magyarország élelmezési statisztikáját. Közgazdasági és statisztikai tanulmányai Akadémiánkban s a különféle folyóiratokban sűrű egymásutánban láttak napvilágot. Foglalkozott igen fontos közgazdasági kérdésekkel, minő például az általános terméketlenség elleni biztosítás, a telepítések kérdése, s egy nagy biztosító intézetnek és egy telepítési banknak egészen részletes tervezetét dolgozta ki. Agitált Fiume kereskedelmének fejlesztése, különösen az Adria hajózási társaság hajórajának szaporítása mellett, s mint a nevezett társaság igazgatóságának tagja, tevékeny részt vett külkereskedelmünk ezen fontos eszközének szervezetében és fejlesztésében. Sokat buzgókodott a Balkán-félszigettel való kereskedelmi összeköttetéseink létesítése tárgyában s ismét ő volt, a kire az 1885.

évi budapesti országos kiállítás nagy jelentésének szerkesztése bízott. Ez alkalommal is bevezetés gyanánt szintén egy kiváló — egész nagy kötetet tevő — tanulmánynyal ajándékozta meg közgazdasági irodalmunkat, mely művében a nála megszokott szakavatottsággal vonta le a kiállítás fontos tanulságait.

A hivatalos és irodalmi munkásságon kívül volt még egy szenvedélye: a vadászat. Kora fiatalságában, még szolnoki hivatalnokoskodása alatt, támadt lelkében legyőzhetetlen hajlam e férfias szórakozás iránt. Ott a Tisza kiöntésében, különösen vízivadakra járt örömet lesbe és gyakran övig gázolt a vízbe a suhogó nád között, a vadruca és mórszempyek után; de gyakran vett részt a specziális alföldi vadász-sportban, az agarászatban is, és mint jó pajtás, víg czimbora, kedvesen látott vendég volt az úri házaknál. Egyéniségének rendkívüli varázsáról tesz tanubizonyosságot, hogy közvetlenül a szabadságharcz utáni sötét napokban, midőn a magyar nemzetben oly erős volt a gyűlölet az egész absolut kormányrendszer ellen, az egyszerű német Beamtert, a kis adótisztcséket, a magyar urak örömmel fogadták társaságukba, szívesen méltatták barátságukra. Igaz, hogy a kis adótiszt még félig gyermekül, pelyhetlen állal, bátor honvéd tüzer volt és szabadságharcunk hőseinek sorában vette föl a vérkeresztiséget.

Vadászszenvédélye épp oly erős volt a nyolczvanas években mint 30 évvel korábban, midőn mint könnyűvérű ifjú a tiszaparti nádasokat bujta. Hosszabb, hetekig tartó szabadságra sohasem ment, de a vadászidény alatt gyakran kirándult egy-két napra. Nagy úri házak vendége is gyakran volt egy-egy nagy vadászat alkalmával; de többnyire az Üllőn társaságban bérelt vadászterületet kereste fel. A vadász-saison egy-egy érdekesebb szakában, néha minden vasárnap kirándult oda, többnyire jó barátokból álló társaival. De e kirándulásokra nem csupán a vadász-szenvedély csábította őt, hanem a szabad természetnek mély, ellenállhatatlan szeretete is. Művészi hajlama, melyet apjától örökölt, folyvást erősen működött benne. Elragadtatva szemlélte a természet változatos tüneményeit és mohón élvezte a

nap- és évszakok szerint különböző hangulatot, mely a szabad természet nyújtotta tájképeken előmlött. Egy-egy szép napfölkelte vagy lenyugvása, egy-egy váratlan világitási effectus a tájképen, a szabadban rögtönzött vadász-ebédeken alakuló festői csoportozatok szemlélete lázba ejtették művészi érzékét, mely egy időben, midőn nagyon csüggesztő körülmények között a hivatalnoki pályára lépni kényszerült, inkább a művészi pályára vonzotta volna, ha a kisértésnek és ily irányú komolyabb kísérletezéseinek véget nem vet a saját alakító tehetségében való bizalom hiánya, bár a lemondás nem csekély küzdelmébe került.

Művészi hajlamai azonban azon a pályán sem voltak gyümölcstelenek, a melyet számára a gondviselés kijelölt. Inuen magyarázható az a lelkiismeretes műgond, melyet mint író a nyelvre és kifejezésre fordított. A magyar tudományos nyelv, tisztelet a kivételeknek, tudjuk mily nehézkes és magyartalan volt. Keleti igyekezett szépen, világosan és magyarosan írni és az neki, daczára hogy anyanyelve nem a magyar volt, meglepőleg sikerült is. Előadásának könnyedsége, lendületes, néhol költői emelkedettségű folyamata, nagy mértékben hozzájárultak, hogy műveit, és bennük és általuk a statisztikát, a hazai nagy közönség megkedvelje.

De művészi érzéke más tekintetben is jó szolgálatot tett a hazai statisztikai tudománynak. Csakhamar belátta, hogy a grafikai és kartografiai módszer alkalmazása, mily hatalmas segédeszköze a statisztikának és mennyit tehet annak népszerűsítésére. »Hazánk és Népe« című nagy munkáját 1871-ben 12 grafikai térképpel díszítve adta ki, és hazai közönségünk meglepetéssel látta, hogy gyakran egy-egy grafikai térkép, melyet néhány percz alatt áttekinthetünk, többet magyaráz, több tanulsággal szolgál, mintha hosszú lapokra terjedő magyarázatot olvasunk át, vagy roppant számoszlopok rengeteg erdejében igyekszünk tájékozni magunkat.

A művészi lélek Keleti Károlyban mélyen érző, gyöngegd szívvel párosult, Tartásában, magaviseletében volt valami kemény, katonás, arcán valami merev, szigorú vonás, mely

csak családjában, vagy bizalmas baráti körben lágylt meg. De a kemény burok alatt a jóság, szeretet szelid melege élt; nem csak hozzátartozói, hanem mindenki iránt. Lágýabb, könyörületesebb szívet alig ismerek az övénél. Mélyen meghatotta minden szenvedés, segíteni igyekezett mindenkin és hatáskörében segített is tömérdek emberen. Bár hirtelen fellobbant, haragot sohasem tartott; örömet felejtett, szívesen megbocsátott. Nemes lelkének egyik szép jellemvonása a kegyelet. Midőn a hivatal egyik osztályvezetője egy díjnak elbocsátását szorgalmazta, kit állásában korábbi miniszterének, — ki nem csak miniszter nem volt már, hanem az élők sorából is elköltözött, — pártfogása tartott; Keleti tagadólag rázta fejét: »ha tartottam eddig — úgymond — miniszterem kedvéért, most, mikor a szószóló ajk néma, hogy bocsátanám őt el.« E lovagias felfogás nyilatkozott minden tettében, ez tette egyéniségét oly ellenállhatatlanná, ezért ragaszkodtak hozzá alárendeltjei, azért szerették mindazok, kik vele közelebről érintkeztek és bepillanthattak nem csak a gazdag szellem, hanem a talán még gazdagabb szív kincstárába. Így élt ő boldogan, elégűlten, örömet találva szépen fejlődő, sok reményre jogosító gyermekeiben, zavartalanul munkálkodva hivatalában, nagy buzgósággal véve részt tudományos életünk, különösen Akadémiánk működésében.

Életének csendes, boldog korszaka 1890-ig tartott. Ekkor két nagy miniszteri tárcza ügykörének új beosztásával, az új földművelés- és a kereskedelemügyi miniszterium szervezésével az országos statisztikai hivatal az utóbbi alá osztatott be. A kereskedelmi miniszteri tárczát egy nagy akaraterővel megáldott és ellenmondást nem tűrő kiváló államférfiú tartotta kezében; két heves természet, két erős akaratú lélek, két hajthatatlan jellem jött érintkezésbe egymással. Kölesönös bizalmatlansággal, sőt ellenszenvvel tekintve egymást, az összeütközés szükségyszerű és a katasztrófa kikerülhetetlen volt. Sértette Keleti önrzétét, hogy a mi eddig udvarias kérés volt, most rideg parancs; addigi jogkörének megszorításában az általa megteremtett hivatal tönkretételét látta. Személyes élt és czélzatot keresett abban is, a mi csak szokott chablon volt és hivatalát, melybe

korábban boldogan, elégyülten lépett, kezdte iszonyú börtönnek tekinteni és két rövid év alatt átélte a lelki szenvedések minden gyötrelmét.

Szeretett volna szabadulni. De hogyan? Ha nyugdíjba megy, előtte mindeneknél drágább családját fosztja meg a megszokott jólléttól, kényelemtől. Gyöngéd apai szíve arra nem volt képes. Valami más, megfelelő állás után nézett; de a sors, mely oly soká mosolygott rá barátságosan kérelhetetlen volt, s sokoldalú tehetsége, országos hire daczára, sajtó szívvvel kellett tapasztalnia, hogy minden kilátása meghíúsul. Negyedszázados hivataloskodása alatt először érezte szükségét a pihenésnek, 1890. év őszén, testileg, lelkileg egyaránt kimerülve, hat heti szabadságra ment. De épp oly fáradtan tért vissza, mint a hogy elment, hivatala most is csak oly börtön volt reá nézve, mint mikor eltávozott. Lelki fájdalmát csak budai tuskulánumának árnyékos fái alatt feledte olykor, bálványozásig szeretett s őt bálványozásig szerető családjá körében. De föl-földerült itt is a tudomány csarnokában, mely neki mindvégig édes otthona volt. Ideális lelke egész melegével csüggött a magyar tudományosságon és ennek legfőbb képviselőjén, a magyar tud. Akadémián. Pedig itt is már többnyire fiatalabb nemzedék és új emberek környezték, nem ültek többé ott, a kikre mindig őszinte tisztelettel tekintett: Eötvös, Lónyay, Trefort. Nem vették körül ifjú korának barátai: Greguss és a két Hunfalvy.

Az 1892. év január havára kitűzött országos képviselőválasztások új kilátást nyitottak számára, vágyát új irányba ragadták. Tehetségének érzetében mindig fájlalta, hogy részt nem vehet az activ politika terén és közgazdasági eszméit nem nyilik alkalom megvalósítania. Nem a meddő pártharcok vonzották őt, hanem az alkotás vágya, a magyar nemzet anyagi és kulturális haladásának fontos feladata. Most ismét ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy, ha nem is mint kormányférfi, hanem mint a parlament egyszerű tagja, gazdag tapasztalatait felajánlja a magyar törvényhozásnak. Parlamentáris viszonyaink javulásának s a mi azzal oly szorosan összefügg, a magyar állam con-

soliditójának sine qua nonját abban látta, ha minél több tudást, minél több mérsékletet, de minél kevesebb szenvedélyt viszünk be a magyar parlamentbe.

Hiába volt azonban minden törekvése, Magyarország 453 választókerülete közt nem akadt egy sem, mely Keletinek mandátumot adott volna. Ez a csalódás erős csapásként sújtott le rá, mert nem csak saját megaláztatását látta benne, hanem komoly aggodalom fogta el a nemzet jövője iránt. Hát olyan gazdag ez ország parlamenti erőiben, — fakadt ki többször bizalmas körben — hogy magamféle ember, ki egy életen keresztül tollal és szóval, becsülettel s talán nem épen sikertelenül küzdött nemzetünk haladásáért s a modern Magyarország megteremtéséért, számba sem jöhet? — Féltette a közjogi alapot, melyhez erős meggyőződésének egész teljességével ragaszkodott, féltette a parlamentarismust és önhibánk miatt veszélyeztetve látta a nemzeti consolidáció szépen indúlt nagy munkáját.

Ettől kezdve sötétnek látott maga körül mindent. Külseje alig árult el valami változást, csak sovány arca lett valamivel még keskenyebb, csak tekintete látszott még szomorúbbnak; de élete gyökerén láthatatlanul már ott őrlött a halál s az erős lélek kínosan vergődött a roskadozó testben, melyet csak a férfias sportok által megedzett aczélizmok tartottak még fenn.

Egy erős meghülés, még 1888. őszén veszélyes tüdőgyulladásba döntötte őt, mely, úgy látszik, maradandó nyomokat hagyott a szervezetben. Most ismét meghült, maga sem tudta hol, a tüdőgyulladás jelei mutatkoztak, de eleinte sem ő, sem környezete távolról sem sejtette a közelgő katasztrófát; pedig napjai már meg voltak számlálva és egy rövid hét végtelen szenvedései sírba döntötték őt a mult év május hó 30-kán.

Akadémiánk koszorút helyezett el ravatalán s egyik jeles társunk ékes beszédben bucsúzott el társaságunk nevében a megboldogulttól.

Felejthetetlen mesterem! bocsáss meg, ha e teremben, hol annyszor hallottuk ajkadról a tudomány komoly ígét, e díszes gyülekezet előtt, melynek Te egyik ékessége valál,

tanítványod szava gyöngé és gyarló tolmácsa érdemeidnek, nem tudja előállítani alakodat, a milyen valóban voltál s a hogy lelkemben folyvást élsz. De mit tesz az? A levél, melyet én fonok koszorúdba, hamar el fog hervadni, de azok a levelek, melyeket irodalmi és társadalmi működéseddel Te magad fűztél koszorúba: hervadhatatlanok.

FÜGGELÉK.

Keleti Károly irodalmi munkássága.

I. Önálló tudományos kiadványok.

1. Baudrillart Henrik: A politikai gazdaság kézikönyve. Francia mű nyomán kidolgozta — » —. Pest, 1863. Sr. VI + 419 lp.
2. Mi mentheti meg Ausztriát? (Név nélkül). Pest, 1866. Sr. 15 lp.
3. A magyar mezőgazdaság. Pest, 1867. Sr. 19 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, I. köt. 2. szám.)
4. Telekadó és kataszter, közigazdasági és statisztikai szempontból. Pest, 1868. Sr. 221 lp.
5. A statisztika hivatalos és tudományos művelése. Pest, 1868. Sr. 41 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, I. kötet 6. szám.)
6. B. Eötvös József, mint az országos iparegyesület elnöke. Pest, 1871. 4r. 11 lp.
7. Hazánk és népe a közigazdaság és társadalmi statisztika szempontjából. Pest, 1871. n. Sr. VI + 471 lp. (graphikai rajzokkal.) — II. kiadás. Pest, 1873. k. Sr. VIII + 510 lp. (graphikai rajzok nélkül.) Magyar nemzet családi könyvtára.
8. Az új kormány kezdetén. Pest, 1873. (Név nélkül). Sr. 60 lp.
9. Palugyay Imre emlékezete. Budapest, 1874. Sr. 10 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, III. köt. 9. szám.)
10. Mezőgazdasági statisztika a nemzetközi statisztikai kongresszusokon. Budapest, 1874. Sr. 32 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, II. köt. 10. szám.)
11. Quetelet emlékezete. Budapest, 1875. Sr. 24 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, III. köt. 2. szám.)
12. A gyakorlati statisztika kézikönyve. Budapest, 1875. Sr. 219 lp.
13. Magyarország népesedési mozgalma 1864—1873. és a cholera. Budapest, 1875. Sr. 56 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, III. köt. 3. szám.)

14. Visszapillantás közigazdaságunk egy negyed századára. (Székfoglaló). Budapest, 1876. 8r. 29 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, IV. köt. 1. szám.)
15. Fényes Elek emlékezete. Budapest, 1878. 8r. 37 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, V. köt. 2. szám.)
16. Magyarország népesedési mozgalma. 1878. 8r. 68 lp.
17. Magyarország közigazdasági és művelődési állapotai. Budapest, 1879. 8r. 299 lp.
18. Zu- und Abnahme der Bevölkerung Ungarns, nach Nationalitäten. Budapest, 1879. 8r. 16 lp.
19. Magyarország népességének szaporodása és fogyása országszerte és nemzetiség szerint. Budapest, 1879. 8r. 30 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, V. köt. 5. szám.)
20. Magyarország népesedési mozgalma 1878-ban. Előadatott a természettudományi estélyen 1878. december 20-án. Budapest, 1879. k. 8r. 36 lp és térkép.
21. A nemzetiségi viszonyok Magyarországon. Budapest, 1881. 8r. 52 lp. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, VII. köt. 2. szám.)
22. Ungarns Nationalitäten auf Grund der Volkszählung 1880. Budapest, 1882. 8r. 27 lp.
23. Tengerészetiünk és Fiume jövője. Budapest, 1883. 8r. 24 lp. (Értekezések a nemzetgazdaság és statisztika köréből, II. köt. 1883. 2. szám.)
24. A Balkán félsziget. Budapest, 1885. 8r. V + 452 lp.
25. Ungarn im Weltverkehr. Budapest, 1885. 8r. 55 lp.
26. Magyarország közigazdasági és művelődési állapotai 1885-ben. Budapest, 1886. 8r. 258 lp.
27. A budavári Casino-egylet félszázados története, 1841—1891. Budapest, 1891. 8r. 80 lp.

II. Önálló hivatalos kiadványok.

1. Statistique officielle de la Hongrie. Rapport présenté au VII. Congrès international de statistique à la Haye en 1869. Pesth, 1869. 8r. 82 lp.
2. A népszámlálás. Pest, 1869. 8r. 51 lp.
3. A mezőgazdasági termelés. Pest, 1869. 8r. 70 lp.
4. Uebersicht der Bevölkerung des Staatsgebietes, der Wohnverhältnisse und Haushliere sämtlicher Länder der ungarischen Krone. Pest, 1871. k. 8r. 40 lp.
5. A Szent István korona országainak népessége, a területek, a lakviszonyok és háziállatok kimutatásával. Pest, 1871. k. 8r. 39 lp.
6. Magyarország hivatalos statisztikája és továbbfejlesztésének szüksége. Budapest, 1873. 8r. 44 lp.

7. Actenstücke zur Organisation der Landesstatistik in Ungarn. Budapest, 1874. 8r. 29 lp.
8. Honismertető, a bécsi 1873-iki közkiállítás magyar katalógusának bevezető része. Budapest, 1873. 8r. 357 lp.
9. Skizze der Landeskunde Ungarns. Budapest, 1873. 8r. 343 lp.
10. Hongrie. Exposé géographique et statistique à l'occasion de l'exposition universelle de Vienne de 1873. Traduit par Frédéric Schwiedland. Budapest, 1873. 8r. VI + 407 + IV lp.
11. Idées sur la statistique agricole. Mémoire rédigé en vue du IX-ème Congrès international de statistique. Budapest, 1873. 8r. 29 lp.
12. Qu'est-ce que la nationalité? Memoire rédigé en vue du IX-ème Congrès international de statistique. Budapest, 1874. 8r. 12 lp.
13. Magyarország statisztikája. Zsebkönyv. (Keleti Károly és Beöthy Leo.) Budapest, 1876. 8r. 161 lp, magyar-francia kiadásban.
14. Magyarország szőlészeti statisztikája 1860—1873. Budapest, 1875. 4r. 402 lp.
15. Viticulture de la Hongrie. Budapest, 1876. 4r. 247 lp.
16. Congrès international de statistique à Budapest. Neuvième Session du 29 août au 11 septembre 1876. Programme. Avant-Propos, I—V Sections et Annexes. Budapest, 1876. n. 4r. 22, 361; 166 + 28; 222; 225; 478; 35 + 124; 120 lp.
- Compte rendu. Budapest, 1876. n. 4r. XII + 16 + 715 lp.
17. Rapports et résolutions. Neuvième Session du Congrès international de statistique à Budapest, 1876. 4r. 187 + 22 lp.
18. Commission permanente du Congrès international de statistique. Exposé d'un plan de bibliographie statistique internationale. Budapest, 1878. 4r. 32 lp.
19. Vorlage über den Plan zur Verfassung einer internationalen statistischen Bibliographie (lithografizott példány). 4r. y lp.
20. Rapport sur l'état de l'agriculture en Hongrie. Budapest, 1878. 8r. 240 lp.
21. Jelentés a Székes-Fejérvártt 1879-ben rendezett országos mű-, ipar-, termény- és állatkiállításról. Budapest, 1879. 8r. 181 lp.
22. A Szent István korona országainak népessége. (Dr. Jekel-falussy Józseffel.) Budapest, 1882. 16r. 32 lp.
23. Emlékirat az 1884-ben megindított iparstatisztikai adatgyűjtés ügyében. Budapest, 1883. 4r. y lp.
24. Magyarország népességének élelmezési statisztikája. Budapest, 1887. VIII + 165 + 363 lp. I—XVII. graf. térképpel.
25. Die Ernährungsstatistik der Bevölkerung Ungarns. Budapest, 1887. V + 185 + 363 lp. és I—XVII. graf. térkép.

III. Szerkesztés.

1. Politikai Hetilap. Megjelent minden hétfőn reggel. I. évfolyam 1865. Pesten július 3. Laptulajdonos b. Eötvös József. Megszűnt 1866. június 25-én.
2. Statisztikai és Nemzetg. Közlem. Pest, MDCCCLX.—LXXI. (a VI., VII. és VIII. köt.)
3. Statisztikai előadások, melyek a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter által szervezett stat. tanfolyamban tartattak. Pest, 1869.
4. Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Pest, 1871. (Magyar és magyar-német példányban.)
5. Hivatalos statisztikai Közlemények. Kiadja a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministerium. Pest, 1868—1875. (1871 óta az országos m. kir. statisztikai hivatal.) Összesen I—VII. évfolyam és egyes monographiák. 1878—1891.
6. Magyar statisztikai Évkönyv. Szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1872—1889.
7. Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról. Budapest, 1879.
8. Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr rendletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. (Egész évi, félévi és havi kimutatásokban.)
9. A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, némely hasznot hajtó háziállatok kimutatásával együtt. I. II. Budapest, 1882. I. II. köt. (Magyar és magyar-német példányban. Hont, Sopron és Szepes vármegyék monographiája külön is.)
10. Hivatalos jelentés a budapesti 1885-diki országos általános kiállításról. Budapest, 1886. I—IV.

IV. Czikkek.

1862.

A magyar kereskedelem és Fiume. Ország. I. évf. 54—58. szám, decz. 3—7. — Magyar földhitelintézet, ugyanott 2—4. szám, okt. 2—4. — A pesti műtárlat. Pesti Napló 124., 151., 187., 208. számai, május 29., jul. 3., aug. 14. és szept. 11. — A pesti műtárlat. Ország 6., 9., 37., 38., 40., 60., 62. számai, okt. 7. és 10., nov. 13., 14. és 16., decz. 11. és 13.

1863.

Az angol bank. Budapesti Szemle. XVII. köt. 474—490. lp. — Külön vélemény az alföldi nyomor enyhítésére nézve. Pesti Napló,

máj. 14—16. XIV. évf. 134—135. szám. — Nemzetgazdasági decen-
tralizáció. Ország, jan. 15—22. ^{11/86}—^{17/92}. szám. — Fiume viszonya
a magyar vasúthálózatához. Ország, márcz. 17. kedd. ^{62/133}. szám. —
A pesti műtárlat kiállítása. Ország, jan. 6-án, 4—79. szám.

1864.

Az 1864-iki osztrák költségvetés, különös tekintettel Magyar-
országra. Statisztikai Közlemények. VI. kötet. Pest, MDCCCLXIV.
3—55. és 206—249. lp. — Az országos Iparegyesület alakító köz-
gyűlése. 1864. kedd, márcz. 15-én. Pesti Napló XV. évf. 61—4224. sz.

1865.

Nemzetgazdaság és társadalmi tudomány. Akadémiai Értesítő.
1865. — A nemzetgazdaság helyzete a mai társadalomban. Politikai
Hetilap 1. szám, 10-dik lp. — Ausztria kereskedelmi politikája (K.),
ugyanott 2. szám, 24—25. lp. — Iparszabadság és védvám, ugyanott
5. szám, 63—64. lp. — A délmagyarországi vasút, ugyanott 14. szám,
174—175. lp. — (A kereskedelemről, vezércikk), ugyanott 20. szám,
249—251. lp. — Politikai vezércikk (K.), ugyanott 23. szám, 289—290.
lp. — A bankmonopolium vagy bankszabadság kérdése. Budapesti
Szemle. Új folyam. II. köt. 217—239. lp. — Az osztrák nemzetgaz-
dasági fejlődés I. Lipót alatt. Statisztikai és nemzetgazdasági Köz-
lemények. I. kötet 110—122. lp. — Szétttekintés a nemzetgazdaság
terén. Magyarország anyagi érdekei. Pest, 1865. 1—22 lp. — A nem-
zetek közgazdasági fejlődése. Ugyanott 287—312. lp.

1866.

Ipar és vám. Politikai Hetilap 1. szám, 4—6. lp. — A mező-
gazdasági statisztika érdekében, ugyanott 5. szám, 53—54. lp. —
Magyar tenger mellék (K.), ugyanott 6. szám. — Nemzetgazdaság és
társadalmi tudomány. Pesti Napló, ápr. 28. szombat. XVII. évfolyam.
97—4807. szám. — Szemleirodalmunk és a közönség (tárca). (Sarló
álnév alatt), ugyanott 20. szám, 233—234. lp. — A gabonakiviteli
tilalom (—i.), ugyanott 21. szám, 255. lp. — Statisztikai és nemzet-
gazdasági közlemények (Sarló álnév alatt), ugyanott 26. szám, 306—
307. lp. — Magyar földhitelintézet (K.), ugyanott 26. szám, 308. lp.
— Szerkesztői végszó, ugyanott 26. szám, 314. lp.

1867.

Az iparos-nevelés. Statisztikai és nemzetgazdasági Közlemények.
III. kötet. Pesten, MDCCCLXVII. 90—124. lp. — Magyarország kül-
forgalmáról, ugyanott IV. köt., 166—185. lp. — Az országos magyar
iparegyesület felhívása a nagyközönséghez. Pesti Napló 1867. jan. 10.
csütörtök. XVIII. évf. 8—5016. szám. — Az országos magyar ipar-
egyesület pártolóihoz, ugyanott 1867. márcz. 2. szombat. XVIII. évf.
51—5059. szám. — Magyar statisztika, ugyanott 1867. máj. 12. vasár-

nap, 110—5118. szám. — Az országos magyar statisztika szervezése (—e—), ugyanott 1867. máj. 26. vasárnap. XVIII. évf. 122—5130. szám. — Fejedelmi rendjel és nemzeti jutalom »1848« című lapban. 1877. kedd jun. 25. I. évf. 93. szám.

1868.

Összehasonlító statisztika. Statisztikai és nemzetgazdasági Közlemények. Pesten, MDCCCLXVIII. 161—195. lp. — Friss havon. Vadász- és Versenylap, 1868. XII. évf. 35—36. szám, 568—571. és 580—583. lp.

1869.

A statisztikai tények alkalmazásáról. Statisztikai és nemzetgazdasági Közlemények. VI. kötet. Pesten, MDCCCLXIX. 75—89. lp. — A hivatalos statisztika Magyarországon, u. ott, VI. köt. 161—236. lp.

1870.

Nézetek a statisztika tudományos állásáról. Statisztikai és nemzetgazdasági Közl. VII. köt. Pesten, MDCCCLXX. 132—147. lp. — Az 1869—1870-dik évi népszámlálás előleges eredményéről. Hivatalos statisztikai Közlemények. III. évf. III. füz. Pest, 1870. 8—13. lp. — Felterjesztés a miniszterhez egy alkotandó törvény ügyében statisztikai czélokra, törvényjavaslattal, ugyanott III. köt. III. füz. 43—49. lp. — Jelentés Magyarország hivatalos statisztikájáról, ugyanott, III. köt. III. füz. 50—61. lp.

1872.

Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból. Statisztikai és nemzetgazdasági Közlemények. VIII. köt. Pesten, MDCCCLXXI. 3—34. lp. — Bevezetés Magyarország 1869-diki népiskoláihoz. Hivatalos stat. Közl. III. évf. V. füz. Pesten, 1871. I—XXIV. lp. — A szőlőszeti és borászati statisztika érdekében. Gazdasági Lapok, 1872. 50. szám, 750—751. lp.

1873.

Pénzügyi program I—V. Reform, decz. 12—18-án. IV. évf. 340—346. szám. — Az ipar és az ipartársulás hazánkban. Heti Posta, ápr. 27. VII. évf. 17. szám.

1874.

Jelentés az 1872. augusztus havában Szent-Pétervárott tartott VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus tanácskozmányai- és határozatairól. Hiv. statisztikai Közlemények, V. évf. IV. füz. Budapest, 1874. 1—40. lp. — Magyarország hivatalos statisztikája és továbbfejlesztésének szüksége, ugyanott VI. évfolyam IV. füz. 3—44. lp. — Néhány adat Magyarország szőlőszeti statisztikájából. Nemzetgazdasági Szemle, I. köt. Budapest, 1874. 102—120. lp.

1875.

A nemzetközi statisztikai kongresszusokról. Budapesti Szemle, VII. köt. 13—14. szám. Budapest, 1875. 306—326. lp.

1876.

Az állambirtokok eladásáról. Nemzetgazdasági Közlöny, I. évf. Budapest, 1876. 4—22. lp. — Gumplowitz: Das Recht der Nationalitäten in Ungarn című könyv bírálata. Literarische Berichte, 1876. évf. (Név nélkül.)

1877.

A telepítés ügye Magyarországon. Nemzetgazdasági Szemle, I. évf. Budapest, 1877. 41—62. lp. — Hitel és uzsora, ugyanott I. évf. 56—72. lp.

1878.

Magyarország népesedési mozgalma 1866-ban. Hivatalos statisztikai Közlemények. Budapest, 1878. 1—68. lp. — Az általános védkötelezettségről. Nemzetgazdasági Szemle, II. évf. 4. füz. Budapest, 1878. 1—19. lp.

1879.

A népszámlálásokról. Nemzetgazdasági Szemle, III. évf. 3. füz. Budapest, 1879. 401—430. lp. — Zu- und Abnahme der Bevölkerung Ungarns nach Nationalitäten. Literarische Berichte aus Ungarn, III. Jahrg. Budapest, 1879. 38—48. lp.

1880.

A földadókataszter. (Irta Dobner Rudolf.) Könyvismertetés. Nemzetgazdasági Szemle, IV. évf. Budapest, 1880. 137—145. lp.

1881.

Die Volkszählung vom Jahre 1880. Ung. Revue. Budapest, 1881. 385—405. lp.

1882.

Pekár Imre: Földünk buzája és lisztje (könyvismertetés). Budapesti Szemle, XXX. köt. (64—66. szám.) Budapest, 1882. 326—329. lp. — Az áruforgalmi statisztika. Nemzetgazdasági Szemle, VI. évf. Budapest, 1882. 56—67. lp. — Ungarns Nationalitäten aus der Volkszählung von 1880. Ung. Revue, 1882. 113—139. lp. — Erklárung. (Felvilágosítás, Dr. Rudolf Heinze ellen írt czikke.) Pester Lloyd, 36. szám, Dienstag 14. Feber, Abendblatt. — Magyarische Nationalitäten-Statistik. (Heinze, illetőleg az Augsburger Allgemeine Zeitung ellen írt czikk.) Pester Lloyd, 1882. márcz. 29. szám mellékletén. — Tengerpartunk és az Ádria. Nemzet, I. évf. 1. szám. Budapest, 1882. péntek szept. 1. reggeli szám. — A sportról. Csevegés. Nemzet, I. évf. 52. szám, 1882. okt. 22. vasárnap reggeli szám.

1884.

Ungarn im Weltverkehr. Ung. Revue, IV. Jahrg. Budapest, 1884. 449—478. lp. — Zur Statistik der Hypothekar-Schulden in Ungarn. Ung. Revue, IV. Jahrgang. 577—599. lp. — Magyarország világforgalma. A m. t. Akadémia Évkönyvei XVII. köt. 2. darab. Budapest, 1884. 4r. 32—51. lp.

1885.

A Balkán félsziget némely országainak és tartományainak közgazdasági viszonyai. Budapesti Szemle, XLII. köt. (100—102. szám). Budapest, 1885. 234—247. lp.

1886.

Die wirthschaftlichen Verhältnisse der Balkanhalbinsel. Oesterr.-Ung. Revue, Jahrg. 1886. Wien, —. I: 40—44. & III: 18—25. lp.

1887.

Die Ernährung Ungarns. Ung. Revue, VII. Jahrg. Budapest, 1887. 626—645. lp. — Magyarország élelmezése. Nemzetg. Szemle, XI. évf. 321—342. lp.

1888.

Irányeszmék iparunk érdekében. Budapesti Szemle, LV. köt. (139—141. szám.) Budapest, 1888. 1—26. lp.

1889.

Programm-vázlatok. Nemzetgazdasági Szemle, XIII. évf. Budapest, 1889. 3—17. lp. — Valutatanulmányok a m. t. Akadémia pályázatán, ugyanott XIII. évf. 405—407. lp. — Birálatos jelentések Pólya Jakabnak: »A gazdasági válság« című művéről, ugyanott, XIII. évf. 972—973. lp. — Idei aratásunk és a statisztika, ugyanott, XIII. évf. 656—661. lp. — Volkswirthschaftliche Rück- und Ausblicke. Ung. Revue, IX. Jahrg. Budapest, 1889. 122—136. lp.

1890.

Elmélkedés. Nemzetgazdasági Szemle, XIV. évfolyam. Budapest, 1890. 3—8. lp. — A magyar és osztrák népszámlálás, ugyanott, XIV. évf. 487—498. lp. — Statisztikai arabeszkek a népesedési mozgalom köréből. Budapesti Szemle, LXI. köt. (157—159. szám). Budapest, 1890. 65—78. lp. — Hunfalvy János emlékezete, ugyanott, LXI. köt. (157—159. szám). 192—208. lp. — Denkrede auf Johann Hunfalvy. Mit Porträt. Ung. Revue, X. Jahrgang. Budapest, 1890. 273—289. lp.

1891.

Vorläufige Ergebnisse der Volkszählung 1890. Ung. Revue, XI. Jahrgang. Budapest, 1891. 282—291. lp. — Magyarország vizeinek statisztikája. Válasz Timon Béla birálatára. Vízügyi és hajózási Közlöny. 1891. jul. 23. I. évf. 30. szám.